

JERZY KOCHANOWSKI

Zakopane: a szabadság enklávéja a létező szocializmusban?*

Stefan Kisielewski lengyel író, zeneszerző (és ismert ellenzéki) 1970 nyarán a következőket írta Zakopanéről: „rengeteg endékás, cseh és magyar nyüzsgö erre, még oroszok is vannak szép számmal. Azt ugyan nem tudom, hogy bírják itt ki. [...] Valahogy megéri nekik, mert tömegesen özönlenek a lengyel Tátra fővárosába.”¹ Vajon mi vonzotta őket ennyire? Hasonló hegyi vidéket és sípályákat Prágához, Budapesthez, Berlinhez vagy Moszkvához közelebb is találhattak. A legfontosabb az lehetett számukra, hogy itt másképp üdülhettek, mint odahaza, kiszabadulhattak a fűrésztó kontroll alól, és ha az utazást hasznos kétoldalú árucserével kötötték össze, elég olcsón ki tudtak jönni. Ha ugyanis Lengyelország eleve kedvező terepet jelentett a nem hivatalos gazdasági együttműködés számára, akkor Podhale, és kiváltképp Zakopane vagy a közeli Nowy Targ ebben a tekintetben igazán kivételesnek számított.

„A bár is állami – írta 1970 júliusában a Zakopane melletti Płazówkáról a már idézett Kisielewski –, de az üzletvezető góral asszony tulajként illegeti magát, saját receptjei vannak, és bizonyára sápot szed a lokálból. A hivatalos szervek szemet hunynak fölötte, egyébként itt a hatóságok is

* A kérdéssel a következő cikkekben foglalkoztam: Zakopiański kapitalizm. *Gazeta Wýborcza*, 2004. 12. 18–19; Socjalizm na halach, czyli „Patologia stosunków społeczno-ekonomicznych i politycznych w Zakopanem” (1972). *Przegląd Historyczny*, XCVIII, 1, 2007. 70–96.

¹ Stefan Kisielewski: *Dzienniki*. Warszawa, 1998. 427. A magyarok például speciális buszjáratokat indítottak 1972-ben, télen Budapest–Zakopane, nyáron Budapest–Krákkó (Zakopanén át) útvonalon. (a továbbiakban: AAN, GKKFiT), 16/93, k. 6.

góralokból állnak, a góralok meg összetartanak. Így a podhalei mikroklíma a maga módján dacol a kommunizmussal, tudatosan és szolidárisan dacol vele, elfogadja, ha valami számára kedvező, és elveti, ha kedvezőtlen. Varsóban ilyesmi nem fordulhat elő [...]”.² Ez a mikroklíma annyira határozott és zavaró lehetett, hogy 1972 tavaszán pártfunkcionáriusokból, rendőrökből, közgazdászokból, szociológusokból, újságírókból és ügyészekből álló speciális bizottság szállt ki Zakopanéba, hogy diagnosztizálja a zakopanei betegséget és előírja a megfelelő terápiát. Vajon miért nem küldtek ilyen küldöttséget a tenger mellékre, a Mazuri tavakhoz, miért nem néztek alaposabban a varsóiak körmére, ha egyszer a főváros minden rossz forrásának és terjesztőjének számított?

A döntés háttere csak a zakopanei, tágabban podhalei regionalizmus legalább vázlatos bemutatása után érthető meg. Miként a világ legtöbb pontján a hegylakó (kiváltképpen a magashegyi) közösségek, a podhaleiek is ellenálltak a külső hatásoknak. A modernizáció, a politikai újdonságok ide értek el a legkésőbb, és a szó fizikai értelmében is itt volt a legkönnyebb védekezni. A majorsági gazdálkodás és az úrbéri viszonyok bevezetésére tett kísérletek erős (esetenként fegyveres) ellenállásba ütköztek, és hozzájárultak a banditizmus elterjedéséhez, ami igazából csak a 19. század második felében szorult vissza.³ Nagyon lényegesnek bizonyultak a mai napig is létező nyelvi, kulturális különbségek (amelyeket csak felerősített a 19. század végén a képzőművészetben, irodalomban, építészetben kibontakozó góral-divat), a mentalitásbeli (sajátos értékrend), társadalmi (a nagy család fontossága⁴), gazdasági⁵ eltérések.

² Kisielewski i. m. 436.

³ Henryk Ruciński: Podkarpacie. In: *Encyklopedia historii gospodarczej Polski do 1945 roku*. T. 2. Warszawa, 1981. 90–91; Józef Rafacz: *Dzieje i ustrój Podhala Nowotarskiego za czasów dawnej Rzeczypospolitej Polskiej*. Warszawa, 1935; Zdzisław Wróbel: *Zbójnictwo na Podhalu*. Częstochowa, 1929; Władysław Ochmański: *Zbójnictwo góralskie. Z dziejów walki klasowej na wsi góralskiej*. Warszawa, 1950.

⁴ Vö. pl.: Maria Krzeptowska-Jasinek: *Genealogia rodów zakopiańskich i olczyzkich w Zakopanem*. Zakopane, 2006.

⁵ „Podhale látszólagos vagy valódi különbözősége – írta 1946-ban Zdzisław Stieber –, ez az önmagában is különleges területi jellegzetesség, az utóbbi időkben aktuális kérdéssé vált, mikor a podhalei térség lakóiból a németek ún. Gorallen-volkot akartak létrehozni. [...] Objektív tény, hogy nem a németek teremtették meg a góralok különállását, ők csak felfűjták és saját politikai céljaik szolgálatába állították. [...] A háború előtt nemegyszer kellett lengyel értelmiségiek részéről feltett kérdésekre válaszolnom, hogy kik is a mi góraljaink, vajon tősgyökeres lengyelek, vagy egy ellengyeledett, de valaha különálló szláv népcsoport tagjai.

A konzervatív értékrend és a hagyományos vallásosság határozták meg Podhale alapvetően jobboldali beállítottságú lakóinak gondolatvilágát.

A nehéz földrajzi és éghajlati körülmények, a monokultúrás állattartás kényszere, a bőséges mezőgazdasági vagy ipari termelés esélytelensége sajátos túlélési stratégiák kialakítását indokolta.⁶ A góralokat egyfelől rendkívüli mobilitás jellemezte, ami részben a nagy létszámú (főleg észak-amerikai) kivándorlásban, részben pedig az idénymunkákra való elvándorlásban mutatkozott meg. Becslések szerint 1870–1930 között 42 ezren vándoroltak ki Podhaléból a tengerentúlra.⁷ Az amerikai góralok kapcsolatban maradtak otthonmaradt családtagjaikkal, anyagilag támogatták, illetve (elsősorban a 20. század hatvanas éveitől) „devizával” fizető munkához segítették őket. A határ közelsége is kereseti lehetőségeket jelentett, a csempészet már a 19. század második felétől komoly bevételi forrást jelentett a góraloknak. Gazdasági helyzetük lényeges javulását Podhale és főként Zakopane turisztikai felfedezése hozta meg a 19. század hetvenes éveitől. Néhány évtized alatt Zakopane vidéke lett Lengyelország legelső üdülőtérülete (nem csak a téli időszakban). Európa síparadisomaival ellentétben, Zakopane a magas kultúrába is bekapcsolódott, s a lengyel szellemi elit népszerű úti céljává vált.⁸

Megkockáztathatjuk a kijelentést, hogy Podhale társadalma sajátos, informális autonómiát élvezett, és pragmatikusan alakította viszonyát a mindenkori hatalomhoz. A góralok a II. világháború alatt is tanújelét adták ennek, mikor döntő többségük elfogadta, hogy a német megszállók nem lengyeleknek, hanem külön a Gorallenvolknak tekintik őket, és ezt túlélési stratégiaként, nem pedig kollaborációként kezelték. Ugyanakkor Podhale a fegyveres ellenállás egyik fontos központja lett, egyébként többen a háború végén sem tették le a fegyvert, hanem továbbküz-

A kétségek részben „tátrai íróink” (főleg Kazimierz Tetmajer) műveinek olvasása során támadhattak. [...] Ráadásul az értelmiségiek széles köre abban a meggyőződésben él, hogy Podhale csak részben lengyel vidék, ami részben a vidék hegyvidéki jellegéből [...] eltérő népviseletéből és anyagi kultúrájából, a sajátos földrajzi sajátosságokból és nyelvjárásból adódik. Zdzisław Stieber: *Problem językowej i etnicznej odrębności Podhala*. Łódź, 1947. 3.

⁶ Vö. Stanisław Moskal: *Praca pozarolnicza jako czynnik zmian w gospodarstwie i rodzinie chłopskiej. Studium na przykładzie Podhala*. Warszawa, 1973.

⁷ Bronisław Górz: Emigracja zarobkowa ludności wsi podhalańskich do Stanów Zjednoczonych Ameryki Północnej. In: Uő. (szerk.): *Studia nad przemianami Podhala*. Kraków, 1994. 94–95; vö. Włodzimierz Wnuk: *Górale za wielką wodą*. Warszawa, 1985.

⁸ Vö. Renata Dutkova (szerk.): *Zakopane. Czteryście lat dziejów*. T. I–II. Kraków, 1991 (zwłaszcza część IV tomu II – Ateny polskie w stylu zakopiańskim, 189–634).

döttek a kommunista hatalom ellen. A népi Lengyelország persze erővel törte meg a fegyveres ellenállást, de elég megértően kezelte Podhale sajátosságait. „A kommunista hatalom – fogalmazott a SZER egy 1961-es tanulmánya –, akár egykor a hitleri megszállók, hallgatólagosan ugyan, de kivételezett a góralokkal. Valószínűleg felmérték, milyen nehézségek árán lehetne a mai helyzetben bevezetni a szocialista gazdálkodást a hegyekben, és nem akartak konfliktust a határvidék lakosságával, amelynek szlovák kapcsolatait nemigen tudták kontrollálni. De a góralokat nem érdekelték az okok, a fő, hogy náluk nem hoztak létre kolhozokat, nem kényszerítik be őket a pártba, az adóhatóság pedig jövedelmeikhez képest alacsony adókat ró rájuk. E privilégiumok, amelyeknek a góralok tudatában vannak, tovább növelték a többi paraszttól való távolságukat, egyébként is sértőnek éreznék a velük való összehasonlítást. Rögtön le kell szögezni, hogy a góralok kedvező anyagi helyzete elsősorban a törvények durva megszegéséből származik.”⁹

A történelmi, politikai, társadalmi, gazdasági, földrajzi adottságok országos szinten (vagy talán az egész szovjet tömbben) egyedülálló együttese¹⁰ az 1956-ot követő olvadás kedvező légkörében gyümölcsözni kezdett. Az októberi eseményeknek Podhalén külön dinamikájuk volt, és így egykor a Honi Hadsereghez kötődő emberek is bejuthattak a hatalomba. Az elnyomó apparátus ellenőrzésének gyengülése, és az,

⁹ Herder-Institut Marburg, Pressearchiv, P62221, RFE-Research, Item No 2823, 3.09.1961, „Gorale” (the highlanders) – the privileged class in Poland. 1970 r. „Zakopanéban kb. 100 olyan személy él, akik a háború után fegyveres bandák és illegális szervezetek tagjai voltak. [...] Az egykori reakciós csoportok tízegynéhány fontosabb tagja közül csak kettő mutatkozik aktívnak, Boruta-Spiechowicz extábornok, aki rendszeresen kritizálja a Lengyel Népköztársaság hatalmi szerveit, és Jan Bogdanowicz, aki az egyházi vezetéssel működik együtt. [...] Zakopanéban állandó bejelentéssel rendelkezik 7 világi pap, 47 szerzetespap, 220 apáca és 6 szerzetes. A városban két plébánia, 5 templom és 16 kápolna működik. Ezenkívül van 32 rendház, ebből 20 női. [...] Ezek a körülmények valamint a panziók és a kereskedelem reprivatizációjára való törekvés, a közélet klerikalizálására irányuló próbák a lakosság körében olyan hangulatot teremtenek, amely nem kedvező pártunk politikájának elfogadtatása szempontjából. Archiwum Państwowe w Krakowie, Komitet Wojewódzki PZPR (a továbbiakban: APKr, KW PZPR), 303, k. 340–341, Ocena działalności mieskiej organizacji partyjnej w Zakopanem w latach 1969–1970, listopad 1970.

¹⁰ 1970-ben a párt iránt elkötelezett Władysław Machejek író a következőket írta: „Zakopane nemcsak a régióban, hanem az országban is különleges szerepet játszik. Különböző emberek találkoznak ott, szervezkedik a papság, ott találkozik a jó és a rossz.” APKr, KW PZPR, 303, k. 327.

hogy zöld utat adtak a kézművességnek és a kiskereskedelembe, legalábbis részben lehetővé tette a már korábban illegálisan folyó tevékenységek (pl. a nowy targi központú szűcsmesterség) legalább részleges legalizálását. Podhale sokáig volt a nyugati csomagokban Lengyelországba érkező használtruhák elosztó központja. 1958 tavaszán egy lengyel menekült a következőket vallotta a SZER képviselőjének: A használtruha kereskedők beszerzési forrása továbbra is Podhale, Nowy Targ és Nowy Sącz környéke. A legjutányosabban Nowy Targban lehet beszerezni a használt holmikat, a kereskedők mellett mások is odajárnak, ha olcsóbban akarnak használt ruhát, kabátot venni. A magukra adó varsói családok, amelyek a divatos külföldi holmikban járnak, vagy csak egyszerűen jól akarnak gazdálkodni a családi kasszával, évi egy-két alkalommal Nowy Sączban vagy Zakopanében töltek fel ruhatárukat, a beszerző utat üdüléssel kapcsolják össze. A podhalei csempészetet a sztálinizmus idején sem sikerült felszámolni. Mikor 1956 után a határok valamenynyire megnyíltak, a góralok valóban felfuttatták a csempészetet. A számvevőszék gazdasági bűnözésre vonatkozó 1959-es jelentése kiemelte, hogy a déli országrészben hatalmas méreteket öltő csempészetet, a góralakosság szinte hivatásszerűen űzi.¹¹ Míg korábban a góral csempészek hagyományosan csak Szlovákiáig mentek (az onnan beszerzett cipzárak a teljes lengyelországi szükségletet fedezték), egy évtized leforgása alatt Olaszországig és Jugoszláviáig kiépítették útvonalait.

1956 Közép-Kelet-Európa egész területén felgyorsította a modernizációt. Ugrásszerűen megnőtt az üdülési igény, amit sem a vállalati üdülők, sem az ország egész területére beutalókat osztó Dolgozói Üdülési Alap nem tudott kielégíteni.¹² Egyébként sem a hagyományos, sem az új üdülőkörzetek nem tudtak megbirkózni a turistainvázióval,¹³ az odautazók

¹¹ Najwyższa Izba Kontroli, Wydział d/s Nadużyć Gospodarczych: *Informacja o przestępczości gospodarczej w 1959 r.* Warszawa, 1960. 19. (kópia w posiadaniu autora). Vö. Anna Buńda: *Pogranicze mniej formalne czyli nielegalne przekraczanie granic na Podhalu*. In: J. R. Roszkowski – R. Kowalski (szerk.): *Góry i góralszczyzna w dziejach i kulturze pogranicza polsko-słowackiego (Podhale, Spisz, Orawa, Pieniny)*. Historia. Nowy Targ, 2005. 127–134.

¹² Vö. Dariusz Jarosz: *„Masy pracujące przede wszystkim”*. Organizacja wypoczynku w Polsce 1945–1956. Warszawa, 2003; Paweł Sowiński: *Wakacje w Polsce Ludowej. Polityka władz i ruch turystyczny (1945–1989)*. Warszawa, 2005. (Bibliográfiával.)

¹³ Eddig ezt a jelenséget a sziléziai Beszkidekben fekvő Szczyrk esetében vizsgálták. W. Błasiak – M. S. Szczepański – J. Wódz: *Szczyrk – miasto w sytuacji inwazji turystycznej (sojologiczne studium układu lokalnego)*. Katowice, 1990.

szükségleteinek töredékét sem tudták állami üdülők biztosítani. Az életben nem igazán maradhatnak üres helyek, a kereslet és kínálat törvényei még a szocializmusban is érvényesültek. Végeredményben a hiányzó úrt – általában informális módon – a magánszektor töltötte be, gyorsan és hatékonyan ellensúlyozva a nehézkes, jogszabályok, tiltások, normák, és limittek szorításában működő állami struktúrákat. Ezeket a mechanizmusokat mindmáig kevéssé vizsgálták, de mindenütt hasonlóan alakultak. A már korábban meglévő, vagy a kezdeti, meglehetősen egyszerű tranzakciókból (pl. szobakiadás) származó vagyonokat saját, lehetőleg professzionális és jövedelmező turistabázisok kialakításába fektették.

Aligha járunk messze az igazságtól, ha kimondjuk, ez a folyamat Zakopanében jutott legtovább, a város ugyanis megőrizte a háború előtt megszerzett státuszát, és továbbra is a legnépszerűbb, legdivatosabb lengyel üdülőhelynek, a téli sportok legfőbb bázisának tekintették. Már az ötvenes években felfigyeltek arra, hogy Zakopane az egész térség fejlődését leblokkolta azáltal, hogy egyben a vasútvonal végállomása is volt. Innen lehetett csak eljutni Lengyelország egyetlen valóban magashegyi vidékére, ide telepítették a tátrai gyógyüdülők és a régió szálláshelyeinek 90%-át.¹⁴ Míg a Beszkidekben, illetve az Óriáshegységben fekvő más üdülőhelyek mindenekelőtt regionális és ágazati szerepet játszottak, Zakopane megőrizte országos jelentőségét, egészségügyi, üdülési, sportfeladatait központilag határozták meg.¹⁵ A párt első titkárától az egyszerű munkásig igazából mindenki Zakopanében akart üdülni vagy kikapcsolódni.¹⁶ Minden fontosabb ipari üzem, intézmény, minisztérium becsületbeli kérdésnek tekintette, hogy zakopanei üdülővel rendelkezzen.

Minél nagyobb volt az igény a zakopanei üdülésekre, annál jelentősebb állami forrásokat mozgósítottak. Egy 1955-ös kormányhatározat az 1956–1960-as időszakra 78,9 millió zloty támogatást irányzott elő Zakopane fejlesztésére, de a következő, 1958-as döntés értelmében az 1958–1960 közti időszakra már 315,2 milliót helyeztek kilátásba. A pénz csak az ún. zárt turistabázisok bővítésére (vagyis a vállalati illetve ágazati üdülőkre) volt elegendő, de az 1958–1964 között Zakopane

¹⁴ AAN, GKFFiT, 15/113, s. 6–7.

¹⁵ Jerzy Ustupski: Rozwój przestrzemno-funkcjonalny Zakopanego po II wojnie światowej. In: *Studia...* i. m. 246.

¹⁶ 1938-ban 60 ezer turista kereste fel Zakopanét, 1955-ben 600 ezer, 1959-ben 960 ezer, 1971-ben pedig 2,5 millió. A lengyel vendégek fele Varsóból, Krakóból, Łódzából és Felső-Sziléziából jött.

szempontjából elsődleges egyéni üdülési lehetőségek kialakítására nem.¹⁷ Másrészt viszont évről évre nőtt az olyan vendégek száma, akik jelentős összegeket voltak hajlandók fizetni egy zakopanei üdülésért. De ők másra vágytak: a kététhes turnusokban szervezett állami üdülés helyett rövidebb időtartamú, de magasabb színvonalú ellátást kívántak, és nem a közös (egyébként pocsék) étkezések ritmusától, és a kultúros ötleteitől függő napirendet.¹⁸ Az 1950-es évek második felétől a szocialista országok állampolgárai számára megnyíló határok Zakopanét az ilyesfajta örömekre vágyó csehszlovák, magyar és kelet-német turisták Mekkájává tették. A góralok biztosítani tudták számukra ezt a fajta pihe-nést (az 1960–70-es évek fordulóján a Zakopanét évről évre felkereső kelet-európai turistáknak csak töredéke szállt meg állami szervezésben).

Ha ezek a jelenségek ennyire szembetűnőek voltak már a hatvanas években, akkor a párt által delegált kutatók miért pont 1972 első hónapjaiban szálltak ki Zakopanéba, mikor Gierek csapata éppen mézesheteit töltötte a hatalomban, és liberális arcát igyekezett mutatni a világnak? Miért nem számolták fel a zakopanei kapitalizmust mondjuk 1968-ban, mely nagyon is alkalmas időpontnak tűnhetett egy ilyen akcióhoz? Nyilván az új garnitúra hatalomra kerülése és az ilyenkor napirenden levő elszámoltatási és rendteremtő akciók állhattak a háttérben. A szakértői jelentésben az előző főtitkár, Władysław Gomułka prominens vezetőinek (Zenon Kliszko, Czesław Wycech, Roman Gesing) korrupciós ügyeire tett utalások valószínűsítik, hogy valóban elszámoltatásról lehet szó.

Wiesław Młysektől, aki 1972-től irányította a zakopanei vizsgálatot, 2004 januárjában megkérdeztem, mi állt a podhalei expedíció háttérében. Franciszek Szlachcicot nevezte meg kezdeményezőként. Figyelembe véve Szlachcic 1971–1972 közötti belügyminiszteri (1971. január–december), aztán KB titkári működését, ez a feltételezés nagyon is valószínű. Alighogy elfoglalta a miniszteri széket, hozzáfogott a társadalmi élet patológiáinak felszámolásához. Miután 1971 augusztusában jóváhagyták a tárca „A közrend és a közbiztonság biztosítása érdekében”

¹⁷ Zdzisław Lutosiński: W Polsce Ludowej. Rozwój społeczno-polityczny, administracyjny i gospodarczy w latach 1945–1978. In: *Zakopane* i. m. T. I. 339.

¹⁸ 1966-ban a következőket állapították meg: „A Zakopanéba érkezők nézetei általában eltérnek azoktól, melyeket mi szeretünk volna a helyi lakosság körében terjeszteni. Zakopanét kevés munkás keresi fel. Ez a tény nyilvánvalóan befolyásolja a zakopanei társadalom politikai nézeteit és hangulatait.” – APKr., KW PZPR, 277, k. 110, Protokół z posiedzenia egzekutywy KW PZPR 7.X.1966.

hozott működési irányelveit, villámgyorsan hozzáláttak a „Rend” fedőnevű akcióhoz, mely a valutázók, arannyal üzérkedők, csempészek és stricik ellen irányult, akik a Lengyelországba látogató külföldiekre álltak rá (persze az utóbbiakra is jobban kezdtek figyelni). Csak 1971. augusztus 14. és 28. között 32610 rendőr, 6560 munkásőr, 4500 belügyi dolgozó és gazdasági ellenőr valamint számos aktivista (2242 személy) vett részt az akcióban. Október elejéig 4559 személyt tartóztattak le, és több mint 47 ezer ügyet továbbítottak a bíróságra. 1971. szeptember közepén újabb akciót indítottak a valutával és arannyal üzérkedők ellen.¹⁹

Nehéz megállapítani, hogy a fenti akciók mennyiben függtek össze azzal, hogy 1971 tavaszán hatalmas csempészbotrány robbant ki Podhale területén (az ún. vörös kocsma ügy): a Szaffaryban levő presszó tulajdonosát, Jan Kucharskit, a sajtó csak Podhale bankáraként emlegette. Az ügy továbbgyűrűzött, elvezetett más, fél Európát behálózó csempészbándák leleplezéséhez, és feltárta összefonódásukat a helyi hatóságokkal (többek közt az ügyészséggel). 1972 tavaszán a podhalei esetek nagy nyilvánosságot kaptak a sajtóban. A *Jog és Élet* c. véleményformáló lap cikke végén a következő szimptomatikus megállapítás olvasható: „... a bűnözés nem maradhat rejtve a hatóságok szeme elől. Ez a kényszergyógykezelés kezdete, amin Podhale társadalmának át kell esnie. A kezelésnek a közerkölcsöt és a viselkedési normákat kell megjavítania, hogy mindekiben tudatosuljék, mi fehér és mi fekete.”²⁰

Amikor az újságíró nő e sorokat írta, már egy éve tartott az állam ellenőrzése alól egyre inkább kibújó lengyel idegenforgalmi piac szánálása. Az intézkedések alapját a LEMP KB Politikai Irodája 1971. május 18-án kelt, az idegenforgalom fejlesztéséről rendelkező határozata adta. „Az erős idegenforgalommal rendelkező térségekben” 1975-ig centralizált, a helyi tanácsoknak alárendelt idegenforgalmi vállalatokat kell létrehozni, amelyek egészen a fizetővendég-szobáig bezárólag felügyelnék a térség idegenforgalmi létesítményeit. A krakkói vajdaságban (amelyhez 1975-ig Zakopane is tartozott) volt legégetőbb a probléma. 1970-ben ide 14 millió ember látogatott el, ami az országos idegenforgalom 24,4% tette ki (ebből 11 millió volt a külföldi turista, az országba érkezőknek a fele). „A krakkói vajdaság – nyilatkozta 1972-ben

¹⁹ Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Warszawie (AIPN), 0296/113 t. 3, k. 7–8, 30, 45, 77, 100, 123, 153, 156–157; AIPN 0296/114 1 tom, k. 2, 4, 45, 60, 82. Franciszek Szlachcic: *Gorzki smak władzy. Wspomnienia*. Warszawa, 1990. 182–184.

²⁰ Maria Osiaacz: *Bankier Podhala. Prawo i Życie*, 28.05.1972.

a Központi Testnevelési és Turisztikai Bizottság egyik tagja – vonzó idegenforgalmi célpont. Idegenforgalmi piac jött létre. A szolgáltatások iránti megnövekedett igény kb. 2 milliárd zlotys forgalmat hoz, ennek megközelítőleg a felét a lakosság kapja, és csak a másik fele folyik be az államkasszába. Ez a helyzet nem tűnik normálisnak. Az állam ugyanis nagy beruházásokat vállal magára, hogy a vajdaságban biztosítsa az ellátást, a haszon jó része pedig a kiadó szobák, házak és villák tulajdonosainak a zsebébe vándorol, akik évről évre emelik áraikat.²¹ Az idegenforgalmi piac reformját a krakkói vajdaság egész területére Varsóban dolgozták ki, de alulról jövő kezdeményezés volt a Krakkói Vajdaság Nemzeti Tanácsa által jóváhagyott végzés, miszerint a Zakopanében és tátrai régióban végbemenő kísérletet ugyanolyan forrásból és ugyanolyan mértékben fedezik, mint amilyen ajánlások a vajdaság egész területére születtek. A két dokumentum kizárja egymást.²² Nehéz eldönteni, mi volt a valódi háttere a zakopanei kísérletnek, vajon a helyi erők akarták-e így módon biztosítani ellenőrzésüket az ország téli fővárosa (és az ott kersett pénz) felett, vagy a *status quo* mindenáron való megőrzése volt a tét. Talán a helyi döntéshozók abban reménykedtek, hogy hivatali pozícióik szaporításával alátámasztják Max Weber megállapítását, miszerint a gazdasági tevékenységbe bekapcsolódó állami hivatalnok mindig az államkincstár feneketlen bőrdődjébe rejthette üzleti kockázatát.²³ Bizonyára emiatt is érdemes volt alaposabban körülnézni Zakopanében.

Annál is inkább, mert voltak alkalmas személyek, akik a megfelelő osztály- és ideológiai szempontok figyelembevételével jártak el. 1972 elején Szlachcic kezdeményezésére, aki különösen respektálta a tudományt és a tudósokat, a LEMP KB által felügyelt Társadalomtudományi Főiskolán megalakítottak egy társadalompolitikai kutatócsoportot. A csa-

²¹ AAN, KC PZPR, Wydz. Organizacyjny, 784/13, k. 80, Protokół z konferencji w sprawie eksperymentalnej gospodarki turystycznej w regionie krakowskim, 2.02.1972.

²² Uo., k. 72. Miután a *Życie Warszawy* (nr 214 z 7.09.1971) leadta a PAP közleményét „Új szervezési modell keresése – turisztikai kísérlet Zakopanében”, a Lengyel Turisztikai Társaság képviselői nyílt levelet küldtek a szerkesztőségbe (másolattal a LEMP KB-nak) a következőkkel: „A zakopanei kísérlet kidolgozói kétségtelenül a legnagyobb haszonra törekedtek, ahelyett hogy az ifjúság és a dolgozók számára olcsó szálláshelyeket teremtenének. [...] Meggyőződésünk, hogy a kezdeményezők bevezetésre kerülése előtt újraelemzik tervezetüket, és megvitatják a valódi turistákat foglalkoztató problémákat.” APKr., KW PZPR, 1089, k. 28–29.

²³ Idézet forrása: *Szczyrk...* i. m. 81.

patnak hosszútávon kellett nyomon követnie a politikai döntések hatását a különböző társadalmi csoportokra. A kutatás elsősorban a konfliktusok elmélyülésének, lefolyásának, megjelenési formáinak hátterét firtatta.²⁴ A kutatások révén „a konfliktushelyzetek kiküszöbölését vagy mérséklését” tervezték, egyszersmind kidolgozva felszámolásuk módszertanát.²⁵ Jóllehet a kutatócsoport a nagy ipari üzemekre és azok dolgozóira összpontosított, a fenti okok miatt²⁶ az egyik első feladatuk éppen Zakopane lett.²⁷ A csoport 1972 márciusától júniusáig működött, ebből húsz napot Zakopanében töltött (április 16-tól május 6-ig). Munkájuk eredményeit 60 oldalas szakértői jelentésben foglalták össze, melynek a címe „A társadalmi, gazdasági és politikai viszonyok patológiája Zakopanében”.²⁸ Nyilvánvaló, hogy a közvetlen pártirányítás alatt álló felsőoktatási intézmény munkatársai szembe előtt főleg politikai–ideológiai célok lebegtek. De ennek köszönhetően a párt megbízásából munkálkodó kutatók bizonyos értelemben egyedülálló eszköztárral rendelkeztek (Zakopane és a krakkói vajdaság párt- és állami vezetése mellett bizonyára a rendőri szervek és a belbiztonsági szolgálat is támogatták erőfeszítéseiket). Végül olyan információk kerültek a birtokukba, amilyenekről a tízegynéhány évvel később Szczyrkben kutató sziléziai szociológusok csak álmodhattak. Mi pedig, ha elvonatkoztatunk a marxista frazeológiától, Zakopane forradalmi transzformációk időszakában készült komplex társadalmi, politikai és gazdasági elemzését vehetjük kézbe. A jelentés a „zakopanei

²⁴ AAN, Wyższa Szkoła Nauk Społecznych przy KC PZPR (a továbbiakban: AAN, WSNS), 112/1, k. 1, Notatka w sprawie powstania zespołu naukowo-badawczego polityki społecznej, 18.02.1972.

²⁵ AAN, Wyższa Szkoła Nauk Społecznych przy KC PZPR (a továbbiakban: AAN, WSNS), 112/1, k. 1, Notatka w sprawie powstania zespołu naukowo-badawczego polityki społecznej, 18.02.1972.

²⁶ Uo. Jellegzetes a feljegyzés zárómondata: „Kutatócsoportunk csak akkor lehet eredményes, ha hiteles képet mutat, még ha ez az igazság kedvezőtlen fényben tüntet is fel egyes vezető szerveket.” Uo. 7.

²⁷ A Zakopane vizsgálatával megbízott csoport vezetője Wiesław Mysłek lett, tagjai Juliusz Waclawek, Mariusz Gulczyński, Mieczysław Krajewski, Czesław Żerosławski, Jerzy Śpiewakowski, Lucjan Adamczuk. Valószínűleg ők a szakértői jelentés szerzői. A Bizottság munkájában részt vettek: Jan Bilewicz (LEMP KB Személyzeti Irodája), Zdzisław Frankowski ezredes (Belügyminisztérium személyzeti osztályának helyettes vezetője), Jerzy Porada (Legfelső Ügyészség), Franciszek Bartczak ezredes (Lengyel Honvédség), Zdzisław Pełczyński ezredes (Krakkói Rendőrség VB), Jerzy Ambroziewicz („Argumenty”)

²⁸ Elemzésem alapját ez a jelentés képezi, ezért eltekintettem a jegyzetektől. Hosszabb részleteket idéz: *Szocializm na halach...* i. m.

kapitalizmus” szélsőségesen patológiás jellegéről számolt be, de valójában a rendszer kóros elváltozásait diagnosztizálta, kárhóztatva a hatalom és a pénz összefonódását, azt, hogy prominens személyiségek milyen könnyedén vonulnak vissza és szelídülnek meg, amint pénzt szimatolnak. A párt megbízásából dolgozó szakértők akaratlanul is bebizonyították, hogy elég egy joghézag, a történelmi, földrajzi, társadalmi, majd politikai tényezők szerencsés és együttállása, és a rendszer alapelvei porba dőlnek.

Mindenekelőtt megállapították, hogy Zakopanében a magánvállalkozások szétfeszítették a társadalmi munkamegosztásban számukra kijelölt kereteket, és a társadalmi, gazdasági struktúrában meghatározó

Władze śledcze wykryły w Zakopanem poważną aferę dotyczącą łamania obowiązujących przepisów budowlanych.

rys. JULIUSZ PUCHALSKI

— Nareszcie, baco, nie muszę ukrywać, że to wszystko moje...

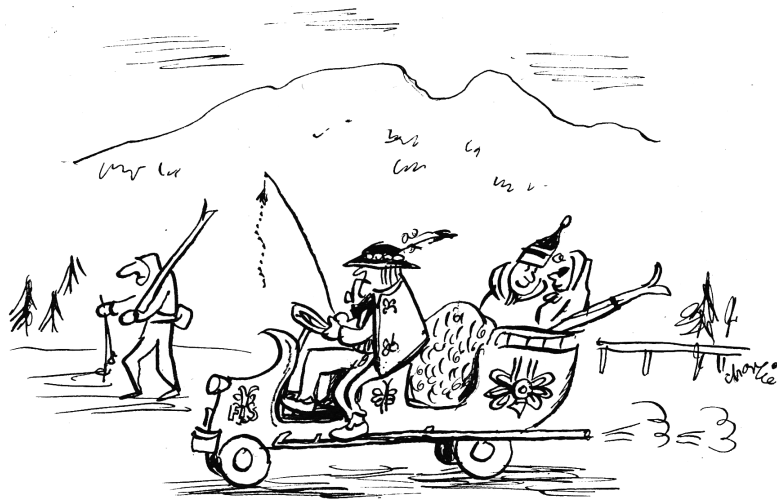
1. karikatúra. Zakopanében a nyomozóhatóság hatalmas építési szabálytalanságokra bukkant... – „Bátyám, végre nem kell titkolnom, hogy ez itt mind az enyém.”

szerepet játszó kapitalista szektort hoztak létre. A város és a térség fejlődését a kapitalista szektor érdekeinek rendelték alá, amely ráadásul, állítja a jelentés, mások munkája gyümölcseinek eltulajdonításából jött létre. A létező szocializmus keretei közt megtűrt kiskereskedelmi formákkal szemben a kapitalista jellegű magánvállalkozásokat nem tolerálták, ha nem a megélhetés szükségleteit fedezték, hanem nyereségvágytól vezérelt tőkefelhalmozásra törekedtek. A tőke gyarapításhoz először is alaptőkével kellett rendelkezni. A jelentés szerint a zakopanei beruházások felét az 1960–1971-es időszakban gyakorlatilag az ország egész területértől beáramló külső tőkéből finanszírozták. Itt fektették be a hasznukat a magánvállalkozók, valutázók, csempészek és stricik. Noha ezt nem mondják ki *expressis verbis*, nagyon is valószínű, hogy a pártelit is itt fektette be eszközeit, aminek gyakorlati következményei voltak.

A magántőke egy részét a háború előtt illetve alatt felhalmozott arany- és devizaállomány jelentette, amelyet a sztálinizmus tiltó rendelkezései ellenére is megőriztek. A tréfásan földi banknak nevezett forrásból származó vagyont módszeresen gyarapították a rokonok dollárküldeményei, és az Egyesült Államokba és Kanadába irányuló munkavállalás. 1967-ben még csak 223 személy utazott külföldi munkára Zakopaneból, ez a szám 1971-re már 1370 volt. Egy év kint tartózkodás után egy nő átlagosan 3,5 ezer dollárral tért haza, a férfiak pedig 5–7 ezerrel vagy még többel, így évi több millió dollár landolt a Giewont lábánál.

Gyakorlatilag felbecsülhetetlen, milyen értékű források származtak az állami szektorból elvont javakból. A külső szemlélő számára felfoghatatlannak tűnt, miként lehetséges, hogy egyszerű raktárosok, könyvelők, kereskedelmi vagy vendéglátó-ipari dolgozók néhány év leforgása alatt panziót építenek. Már egy kisebb panzió is megcsapolhatta az állami vállalatok szociális vagy szociális beruházásokra szolgáló alapját, mivel a dolgozók ragaszkodtak ahhoz, hogy Lengyelország téli fővárosában üdüljenek. Állami intézmények, ha a rendelkezésükre álló eszközökből nem tudtak saját üdülőt építeni, dolgozóik számára üdülőhelyeket béreltek, amelyek költsége egy szezonban akár a panzió értékének 1/3-át is kitehette. Panzió építésére nem kaptak engedélyt, de vehettek panziót, és a minisztériumok és az ipari üzemek törekedtek is rá, néha elszántan licitálva. Például a Külügyminisztérium és a krakkói Lenin Kohászati Művek (Nowa Huta) közötti versengésen a tulajdonos az eredeti 600 ezer zlotys ár helyett 1 millió 900 ezret kasszírozott.

Az 1960-as évek végétől évi több mint kétmillió vendég szállásán és étkezésén kívül, azok szórakozását, közlekedését, és emléktárgy vásárlását is meg kellett oldani, minek következtében felvirágoztak – akkori szóhasználatnál élve – az igen jövedelmező kisipari–kereskedelmi kezdeményezések. A bejegyzett 700 magánvállalkozás hivatalosan 37 millió zlotys jövedelmet termelt. Valójában a szakértők ennek többszörösét feltételezték, amit el is fogadhatunk. A 230 illegálisan dolgozó iparos haszna a 150–200 milliót is elérhette. Teljességgel megfoghatatlanok voltak a kézműipar jövedelmei, hiszen tipikus zakopanei emléktárgyakat (pl. fokosokat) a hivatalnoktól a tanárig mindenki fabrikált otthon, sokan egészítették így ki fizetésüket. Hasonlóan jövedelmező volt a legálisan és illegálisan előállított javakkal való kereskedés, az emléktárgyakat, vagy hegyi juhsajtot áruló kofa rossznak tartotta a napot, ha nem kereste meg az 1500 zlotyot. Még nagyobb bevételt jelentettek a gasztronómiai szolgáltatások, amelyek az állami közétkeztetés elégtelensége miatt felvirágoztak. „Zakopanében nem egy utca akad, ahol szinte minden második házban illegális kocsmá működik (Zakopanében volt országos átlagban a legmagasabb az alkoholfogyasztás, mert ott, ahogy a helyiek mondják, »igen jól lehet inni.«” Az alaposan leöblített ebéd után nem igen

2. karikatúra.

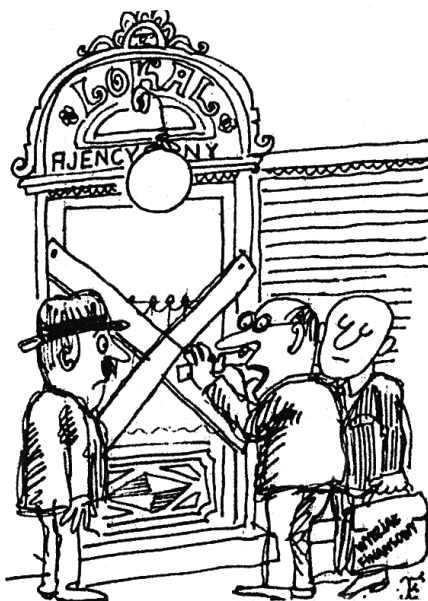
akaródnak gyalogolni, így a taxi, a szán, a lovas kocsik napi 1000–2000 zlotyt hozott a konyhára.

Az igazi aranybánya azonban a valutázás volt. A becslések szerint a város egyszerű polgárai és a 180 hivatásos helyi, 250 más lengyel területéről érkező, s 450 külföldi valutaüzér évi forgalma 16 millió dollárrá rúgott. További 2–3 millió származott a külföldi turisták átveréséből. A mintegy 400 ezer külföldi (40 ezer kapitalista országból érkező) vendég alig 10%–a lakott állami szálláshelyeken, a többi magánszállásokon üdült, devizával vagy áruval fizetett, mindkét fél számára kedvező átváltással. A magánszállásokon kialakuló ismeretségek nemegyszer a kölcsönös látogatások ürügyén bonyolított csempészet elterjedéséhez vezettek. Egyébként, mint azt korábban jelezték, a csempészet hagyományos kereseti formának számított Podhalén. De változott a csempészett áruk összetétele. Az 1950-es években elsősorban textíliát csempészttek, az 1970-es évek elején Csehszlovákiában dolgozó mintegy 2000 ember elsősorban építőanyagokat hozott be az országba.

A kapitalizmus alapelve, hogy a tőkét abba kell fektetni, ami a legnagyobb hasznot hozza. Zakopanében ezt az „üdülő–turista bázis” jelentette. 1960–1971 között a magánépítkezésekbe minimálisan 1,2–1,4 milliárd zlotys tőkét fektettek (a hatvanas években a dollár hivatalos árfolyama 24 zloty, a fekete pedig 100 zloty körül mozgott), a fele külső befektetőktől származott. Ez már akkor kényelmes pénzmosási formának számított. Míg a mai pénzmosók általában veszteségekkel működnek, akkoriban az ilyesmi ma már elképzelhetetlen mértékben térült meg. A szobakiadás évente 25–30% hasznot hozott, a vendéglátóiparban a haszon elérte az 50%–ot. A befektetések 2–5 év után megtérültek!

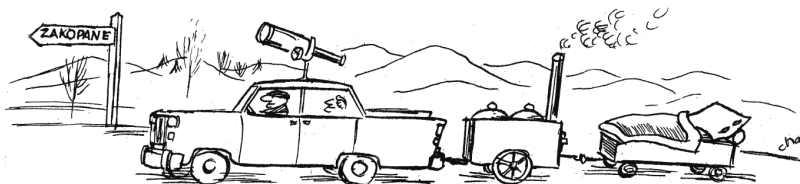
Valóban hatalmas pénzek mozogtak. Éves viszonylatban a szálláshelyek 300 milliót, a gasztronómiai szolgáltatások 150 milliót jövedelmeztek Zakopanének, a valutakereskedelem 250 milliót, a legális termelés 150 milliót, az illegális ugyanannyit. Ha hozzávesszük a közlekedést, az illegális italméréseket, a legális és illegális kereskedelmet és prostitúciót, a zakopanei kapitalisták jövedelme meghaladta az egymilliárd zlotyt. „Ennek fényében – olvassuk a jelentésben – válik csak érthetővé, milyen hatalmas nyomást gyakorol a magántőke a hatalom zakopanei és külső struktúráira. Sokoldalú nyomásról volt szó, sikerrel vetettek be tipikusan kapitalista fogásokat, a lobbizástól a monopolista praktikákig. Zakopanét népszerűsítették a sportolók (évente több mint 120 sportrendezvényt szerveztek a városban), a helyi potentátokhoz közelálló újságírók

a helyi érdekcsoportok által sugallt Zakopane-képet terjesztették a sajtóban, és mindent megtettek, hogy az állami kézben lévő idegenforgalmi potenciál ne tegyen szert nagyobb befolyásra és minél távolabb kerüljön a Tátrától. A jelentésben megfogalmazódott a gyanú, hogy éppen a zakopanei lobbier érte el a központi hatóságoknál, hogy a hatvanas évek elején letértek a szocialista társadalmpolitika útjáról. Akkor állították le a Dolgozói Üdülési Alap fejlesztését és radikálisan korlátozták a vállalatok szociális alapjából finanszírozható üdülőépítéset, miközben szabad utat adtak a privátinfrastruktúra fejlesztésének. Feltételezték, hogy a zakopanei kapitalisták nyomására fogadtak el a központi szervek számos olyan döntéscsomagot, amely a Tátrai Nemzeti Park megóvása ürügyén leállította újabb zakopanei üdülők építési engedélyének kiadását. Ennek következtében az idegenforgalom döntő része magánkézbe került, és a vállala-

— Ale może pan wydawac obiady w domu. rys. JERZY FLISAK

3. karikatúra. „A saját házában azért kimérheti az ebédet.”

4. karikatúra.

tokat arra kényszerítette, hogy magánpanziókban biztosítsák dolgozóik üdültetését, ami persze nagy jövedelmekhez juttatta a panziósokat.

Nagyon hatékonyan alkalmazták a zakopanei viszonyokhoz – maszek vendéglátó- és szálláshelyek fejlesztése révén – a turisztikai szempontból elmaradott térségek aktivizálásáról szóló direktívát. A góral szállodácskák és vendéglők ugyanolyan megítélés alá estek, mint az eldugott vidéki helyekre kiutalt vállalati üdülési hozzájárulás: a szálláshely tulajdonosa mentes volt az adófizetés (alig 10,3 millió folyt be ily módon az államkasszába) és mindennemű (többek közt közegészségügyi) ellenőrzés alól. Ennek következtében „oly fokú autonómiára tettek szert – állapította meg aggodalommal a párt által felállított kutatócsoport – amilyennel más intézmények nem rendelkeznek az országban.”

A zakopanei kapitalizmus szempontjából rendkívül kedvező volt a gebines rendszer vezetése az ötvenes-hatvanas évek fordulóján, ami azt jelentette, hogy magánszemélyek állami kereskedelmi vagy gasztronómiai egységeket vehettek bérbe. Zakopanéban terjedt el leginkább ez a gyakorlat: a nagyobb boltok 25%-a, a kisebb üzletek 100%-a, a nagyobb gasztronómiai egységek 53%-a és a „kiszasztronómia” 82%-a működött ebben a formában. Megfelelő kapcsolataik miatt a gebineseket nehéz volt elmozdítani. Például mikor visszaélések miatt felfüggesztették a 19. századi hagyományokkal rendelkező „Poraj” vendéglő üzletvezetőjét, Mieczysław Lesz belkereskedelmi miniszter azonnal intézkedett, hogy az illetőt visszahelyezzék jogaiba. Állítólag Roman Gesing erdészeti miniszter közbenjárására kaphattak a Tátrai Nemzeti Park igazgatói építési telket a város zöldterületein. Zárójelben meg kell jegyezni, hogy a szakértői jelentés ugyanis csak az előző garnitúra által elküldött visszalésekre tért ki. Az előző vezetőkkal való leszámolás szövegdékát látszik alátámasztani, hogy – állítólag Zenon Kliszko kezdeményezésére – a számlájukra írták a Morskie Oko mellé tervezett nagy turistaház beruházásnak leállítását, és egy hatalmas – a szakértők szerint teljesen

alkalmatlan – központ felépítését a két kilométerrel odébb lévő Włosienicában. Állítólag a Morskie Okóban már működő szálló vezetőjének kedveztek ezzel, aki így nemcsak pozícióját őrizhette meg, de étkezdéjének vendégkörét is bővítette. Az új turistaszálló egyébként olyan helyre épült, ahol rendszeresen lavinákkal kellett számolni!

A zakopanei „kapitalista” szektor által kínált 20–30 ezer ágy éves viszonylatban 90%-os kihasználtsággal rendelkezett, a sokkal szerényebb (összesen 8 ezer ágyas) állami szálláshelyek viszont 60–70%-ossal (ez még így jó arány az országos átlagot jelentő 26%-hoz képest).

Nem csoda, hogy Zakopanéban – ahol egy évtized alatt több mint 1,2 milliárd zlotyt fektettek be – megalakultak az építési vállalkozók első szervezett csoportjai (amelyeket akkor még „szervezett közvetítői csoportoknak” hívtak. Nyomást gyakoroltak a góralokra – nemegyszer a hivatalnokokkal együttműködve –, hogy azoktól telkeket vásárolhassanak, amelyeket aztán a vételár többszöröséért adtak tovább. Ugyanezek a csoportok igyekeztek az építőipari szolgáltatások piacát meghódítani, oly mértékben vonva el a munkaerőt, hogy az állami vállalatok nemegyszer kénytelenek voltak a hadsereg segítségét kérni. A különböző előírások kijátszása sem okozott komoly nehézséget. Jóllehet egy családi ház alapterülete nem lehetett 110m²-nél nagyobb, általában mégis sokkalta nagyobb panziók nőttek ki a földből (mintegy 1300). Az építetők Lengyelországszerte elterjedt praktikákhoz folyamodtak, a tetőtereket és szuteréneket pazar módon kiépítették, a szobák belmagasságát 2,2 méternél kisebbre vették, az ablakok elhelyezésekor nem tartották be a földtől mért 1,4 méteres magasságot, a több száz négyzetméteres garázsokból rögtön ebédlőket vagy műhelyek alakítottak ki. A hiánycikknek számító építőanyagokból bőséges kínálat volt a „szabad piacon”. Az áru nagy részét – a szakértők szerint – Csehszlovákiából, Magyarországról és Jugoszláviából csempészték vagy hozták, más lengyel régiókból (pl. Sziléziából) magánúton szereztek be, illetve állami építkezésekről lopták el, vagy valutás boltokban vásárolták.

A zakopanei hatóságok nemigen foglalkoztak a garázsokban működő kisebb üzemekre vagy kifőzdékkal, de más apróságok is elkerülték a figyelmüket, mint például a kommunális beruházások vagy lakásszövetkezetek számára fenntartott területen folyó engedély nélküli építkezések. Nem csoda, hiszen az építési hatóság felügyelője nemegyszer az illegális építkezés tervezője is volt egyben. Szélsőséges esetnek számított Myslek docens csapata szerint az a panzió, amelyet „a hídra felvezető út

középre építettek, oly módon, hogy a Városi Nemzeti Tanács elnöksége kénytelen volt új hidat állítani és az utca nyomvonalát elterelni. Különösen pikáns volt, hogy a házat és az új hidat ugyanaz a helyi építész tervezte (de hangsúlyozták, hogy a Demokrata Párt tagja volt). A magánbefektetőknek nem kellett foglalkozniuk az infrastruktúra fejlesztésével, ennek terhét az állam viselte, a hatvanas években a Zakopanéra fordított 1,18 milliárd zloty 75%-át fordították ilyen célokra.

Mi volt a hatóságok a szakértői jelentésben kárhozott tetetlenségének oka, ami azt eredményezte, hogy „az állam Zakopanében még egy éjjeliőr pozícióját sem tudta megőrizni, hanem az útkaparók és utca-seprők szintjére süllyedt”? Zakopane a Táttra lábánál valóban vitathatatlan természeti adottságokkal rendelkezik. A Lengyelországban végbemenő társadalmi változások az üdülési igények robbanásszerű megnövekedéshez vezettek, a városi népesség egyre differenciáltabb anyagiakkal rendelkezett. A jelentés szerzői egyaránt kárhoztatták a helyi hagyományokat (a hatóságok iránti tisztelet hiányát), a baloldal tradicionális gyengeségét, a jobboldal erős pozícióit, illetve a Honi Hadsereg háború alatt játszott szerepét.

A delegáció anyaintézménye elvárásainak megfelelő marxista értelmezést is prezentált. Rámutatott a hagyományos osztályszerkezet hiányára, hiszen nemcsak nagyüzemi, de alapvetően semmiféle munkásság nem létezett a területen. Osztályszövetségesei, a parasztok nemigen művelték földjeiket, inkább felparcellázták építési teleknek, vagy beszálltak az idegenforgalomba illetve a szuvenírgyártásba. Meghatározó szerep jutott az informális – teljesen kapitalista módon szerveződő – érdekcsoportoknak, amelyek céljaik megvalósítása során jelentős károkat okoztak a társadalomnak. Olyan összegek felett rendelkeztek, hogy a kérdés nem úgy merült fel, hogy „miből és mennyiért, hanem, hogy ki az, akit egyáltalán nem lehet megvenni.” Előfordult olykor, hogy 500 ezer zlotys kenőpénzeket is felkínáltak (nyilván nem hiába), hangsúlyozva, hogy „az összeg nagysága még emelhető”. Sikerral korrumpálták a városfejlesztésért, a telekeladásért, építőanyag-kiutalásért felelős hivatalnokokat, a pénzügyi és ügyészségi dolgozókat. Az igazságszolgáltatást gyakorlatilag megbénították. Megerősíti ezt a feltételezést, hogy a már említett 16 millió dolláros éves forgalom ellenére 1967–71 között alig 128 ezer dollárt foglaltak le (300 eljárás keretében) és csak két ember került rács mögé.

A párttagság soraiban is zavart okoztak a „kapitalista elemek”, 1956 októberében pedig vezető szerephez is jutottak egy időre. Három évvel

később a LEMP Vajdasági Ellenőrző Bizottsága megállapította, hogy a zakopanei pártszervezetek a „magánszektor érdekeit képviselik”. A zakopanei ellentmondások feloldása érdekében vagy a hatalom kapitalista átalakítására kellett törekedni (ez persze nemigen jöhetett szóba), vagy a „hatalmi szervek pozícióját és erejét” kellett gyengíteni (amire reális esély nyílt). A funkciók hagyták magukat korrumpálni, a hatvanas években a LEMP zakopanei tagozatába felvételüket kérő külsősök inváziója következtében pedig a hetvenes évek elejére a zakopanei hivatalnokok 62%-a (ez a helyi pártszervezet létszámának 66,7%-a) párttag volt. A hatalom helyi struktúrái általában mindig tartósak voltak, de a zakopanei elvtársak valóban bebetonozták magukat, és közel két évtizeden keresztül megtudták őrizni pozícióikat. A hatalom a jelentés szerint a városi pártbizottság vállalatigazgatókkal és más intézmények vezetőivel személyes kapcsolatokat ápoló első titkárán keresztül eme „igazgatói csoport” kezébe került, amely szinte teljhatalomra tett szert. Ügyeltek arra, hogy az apparátus alsó szintjeit külsősökkel töltsék fel, és azok műveltsége, erkölcsi érzékenysége ne legyen számottevő, ami könnyen korrumpálhatóvá és manipulálhatóvá tette őket. A pártelittel szemben az apparátus állandóan cserélődött, a lecserélt embereket általában üdülők vezető posztjaira helyezték, ami az elismerésnek ugyanolyan bejáratott formája volt, mint a nagyköveti kinevezés a leváltott miniszterek vagy államtitkárok számára (bár feltehetően jobban jövedelmezett). A varsói küldöttség biztosra vette, hogy a hatalom zakopanei degenerálódása „mélyebbre hatolt, és túlmutat a hivatalos szervek és intézmények munkatársainak inkompetenciáján, becstelenségén”. A hatalom nagy mértékű demoralizálódására és tehetetlenségére a kapitalista szektornak szüksége volt, ezért mindent elkövetett, hogy ilyen állapotokat előidézzen, illetve fenntartsion.

Milyen megoldási lehetőségek adódnak hát? Mit lehet tenni, hogy a szocialista szektor elfoglalja méltó helyét? Az nyilvánvaló volt, hogy Zakopanéban senki sem fog öntödét vagy autógyárat építeni, így továbbra is az idegenforgalom lesz a legfontosabb bevételi forrás. Az elkötelezett társadalomtudósok az addigi anarchia felszámolását sürgették. A szocialista üdülési modell szellemében a város a hazai vállalati és szociális beutalók beváltóhelyeként működött volna, a külföldiek, elsősorban a lengyel emigránsok pedig szervezett luxusutazások keretében jöhettek volna ide. A külföldiek másik részét kisebb, akár kötelezően kisajátított vagy lefoglalt panziókban helyezték volna el, ahol előre, devizában kellene fizetni. A maradék részére néhány nagy, megfelelő gasztronó-

miai és kikapcsolódási lehetőséget kínáló luxusszálloda felépítését szorgalmazták. A felügyeletet egy külön e célból Zakopanében létrehozott, az Orbisnak alárendelt „Külföldi Turistákat Ellátó Vállalat” gyakorolta volna, de előbb az Orbisban is végre kellett volna hajtani az állomány teljes cseréjét, mert a jelenlegiek túlságosan ráálltak a valutázásra.

A devizaövezetből érkező külföldieket kiszabadítanák a magánvállalkozások karmaiból, visszakényszerítve őket a szocializmusban megillető helyükre. Pártfőiskolához méltóan radikális ajánlások születtek. „Valamennyi panziót, kiváltképpen a családi háznak építettekét verifikálni kellene”, és ha „a szocialista igazságérzetet sértő módon” épültek fel, el kell kobozni (a megfelelő politikai és jogi intézkedések foganatosításával ez különösebb bonyodalmak nélkül végrehajtható.) A többit betagolnák államosított struktúrákba, és állami utazási irodák közvetítésével fogadhatnának vendégeket. A magánszektor maradványai nagyon alapos ellenőrzés alatt létezhetnének, és kötelező lenne az infrastrukturális beruházásokat támogatni. Hogy a legálisan engedélyezett kiskereskedelem ne kapitalizálódjék ismét, a hatalomnak határozottan kell fellépnie, hadat kell üzennie a bűnöző elemeknek és szigorúan büntetni a törvénysértéseket.”

Korántsem volt ez üres fenyegetőzés. 1972. október 6-án a Minisztertanács Elnöksége elé került Zakopane Távlati Fejlesztési Terve az 1972–1980-as évekre.²⁹ A vita lefolyása mutatja, hogy a résztvevők megismerkedtek a párt által delegált kutatók ajánlásaival, alapvetően elfogadták javaslataikat, de lemondtak a legszélsőségesebb megoldásokról, mint pl. „a szocialista igazságérzetet sértő” módon felépített ingatlanok elkobzásáról. Végül az új Zakopane-politika alapját egy 1972. december 7-i kormányhatározat³⁰ fektette le. A következő években a külföldi vendégek részére luxusszállót (Kasprowy) építettek, a magánszállások tulajdonosait valóban igyekeztek arra kényszeríteni, hogy állami közvetítéssel kínálják szobáikat, a nowy sącz-i vajda, Lech Bafia pedig látványosan lebuldórozott néhány megkezdett, engedély nélküli építkezést.³¹ Ezek új alkalmazkodási stratégiák kialakításához vezettek, és egy 1975-ös jelentés

²⁹ AAN, Urząd Rady Ministrów, 5.4/40, Protokół z posiedzenia Prezydium Rady Ministrów 6.X.1972, k. 179–182, Projekt uchwały RM w sprawie rozwoju Zakopanego w latach 1972–1980.

³⁰ Uchwała nr 306/72 Rady Ministrów z dnia 7 grudnia 1972 r. w sprawie rozwoju Zakopanego w latach 1972–1980, Archiwum Urzędu Rady Ministrów (Köszönet Aleksander Kocharńskinak, hogy a dokumentum másolatát rendelkezésemre bocsátotta.) Cf. Ustupski, Rozwój przestrzenno-funkcjonalny... 253–254

³¹ Ustupski i. m. 255.

a kormányhatározat végrehajtásáról megállapította, hogy „a turisták számának rohamos növekedése szükségessé teszi egy, a jelenség kezelését és teljes irányítását lehetővé tévő program kidolgozását.³² A próbálkozások sorozatosan zátonyra futottak, a piac törvényei erősebbnek bizonyultak minden tiltásnál. Hatalmas ideológiai támaszt jelentett Podhale népének a wadowicei születésű, de a Tátrához nagyon erősen kötődő krakkói érsek, Karol Wojtyła pápává választása 1978-ban,³³ majd a Szolidaritás mozgalom időszaka.³⁴ Sajnos valószínűleg már nem szállt ki új bizottság Zakopanéba, hogy kivizsgálja a helyzetet. Egyébként ma sem panaszkodhatnának, hogy nincs munkájuk.³⁵

Fordította: *Kertész Noémi*

³² AAN, GKkFiT, 11/45, k. 66.

³³ Przemysław Owczarek: *Karol Wojtyła – Jan Paweł II. Podhalańska opowieść o świętym: od historii o mitu – studium antropologiczne*. Kraków, 2006.

³⁴ Maciej Korkuć – Jarosław Szarek (opr.): *Zakopiańska „Solidarność” 1980–1989*. Kraków, 2006.

³⁵ Egy példa: 2007/2008 szilveszterén mintegy 50–100 ezer vendég töltötte Zakopanében (bizonyos becslések szerint akár fél millióan is lehetnek. De a Tatra fővárosában csak 22 ezer legális vendégágy van. A többi a többé-kevésbé hivatalos szürke gazdasághoz tartozik. http://www.turinfo.pl/p/ak_id,22478,,zakopane,w_zakopanem,tatry,sylwester,noclegi,miejsc_a_noclegowe,dziennik_polski.html, 19.05.2008. A kereslet gerjeszti a kínálatot, gyakran engedély nélküli építkezések által. Hogy lehetséges, teszi fel a kérdést egy regionális hetilap, hogy engedély nélkül felhúzzanak egy 62 férőhelyes panziót. A hasonló ügyekben kiadott bontási végzéseket csak ritkán hajtják végre. *Tygodnik Podhalański*, 9.06.2005; 3.02.2007.